

miliona knjiga, među kojima 1500 srednjovekovnih rukopisnih knjiga, na gotovo celokupno književno nasleđe Srbije, o kojem je veoma potresno pisala Gordana C.T. starajući se da se makar očuva uspomena na ovu biblioteku izradom projekta o uređenju ovog prostora koje nikada nije zaživelo; takođe ovaj naziv odnosi se na stvaralački mozaički Zapis, na zapis u kamenu koji povezuje nas savremene umetnike sa antičkim mozaičkim nasleđem. Ispod zgarišta biblioteke pronađeni su ostaci podnog mozaika, jedini primerak dosada pronađenog antičkog mozaika na tlu Beograda. Pripadali su civilnoj zgradi raskošno ukrašenoj pozlaćenim freskama i mozaicima na zidovima i podovima. Osim što je izuzetne izrade, podni mozaik je jedinstven spoj dve različite tehnike: opus tessellatum od slaganih kockica i teraca od razbacanih odlomaka, kao starije mozaičke tehnike. Sveden je na tri boje, a takav način ukrašavanja odlikuje najranije mozaike, helenističke, sa kraja II veka pre naše ere u Grčkoj i Italiji.

ZAPIS UMETNIKA U MOZAIKU I CRTEŽU

Gordana Cvetković Tomašević je dala veliki naučni doprinos tumačenjem mozaika iz nartekse Velike bazilike na Herakleji kao predstave ranohrišćanskog kosmosa. Upoznavanjem njenog detaljnog tumačenja ovog mozaika i kasnije susretom sa samim mozaikom (izložba grupe Ametist u Bitolju 2003.), stvorila se ideja da se koncepcijom jedne ovakve izložbe može pratiti osnovna postavka ranohrišćanskog kosmosa i time stvoriti jedno novo delo, novi mozaik sastavljen od dela savremenih umetnika u različitim materijalima. Izlagači su pošli od heraklejskog mozaika kao predložka i po oblastima ranohrišćanskog kosmosa dali lični doprinos građenju novog, imaginarnog mozaika radeći isključivo u dve tehnike: mozaik i crtež (tuš i pero).

Prvi hrišćani su smatrali da se kosmos sastoji od 4 domena: prvi, najsvetiji, je carstvo nebesa, drugi domen je raj, treći je zemlja i četvrti čine vode koje sve opasuju.

Po tumačenju Gordane C.T. na podnom mozaiku iz nartekse Velike bazilike na Herakleji mogu se prepoznati sve 4 oblasti ranohrišćanskog kosmosa. Prva, najsvetija oblast je motiv u medaljonu, u sredini kompozicije sa euharističkim simbolom koji označava pričešće i krštenje. Vinova loza je simbol Hristosa. Jelen i košuta koji u simetričnom stavu prinose usta peharu simbolišu Tajnu pričešća. Dva simetrična pauna označavaju Vaskrsenje. Postoje brojne varijante simetričnih slika na ranohrišćanskim mozaicima i sve označavaju isto, predstavu samog Boga, odnosno sjedinjenje sa Njim.

Raj je predstavljen kao Edenski vrt, divno mesto blaženstva sa plodnim drvećem, raznolikim pticama, antilopama koje se u spokojstvu šetaju među cvetnim žbunovima. Drveće se ne suši, živa bića ne umiru. Dok je prva oblast predstavljena savršenom statikom i simetrijom, nadzemaljskom slikom koja operiše figurativnim ali je kompoziciono nadčulna, nadvremenska i imaginarna, dotle već druga oblast sadrži iskustveno prepoznatljive situacije i blagu dinamiku leta ptica. Prvo je nedokučivo i nesaznatljivo, drugo može da se pojmi posmatranjem tvorevine u njenom najlepšem i najveličanstvenijem vidu.

Treću oblast, oblast zemlje opisuju divlje životinje u borbi. Borbi je mesto na zemlji, tako da na Heraklejskom mozaiku vidimo bika i lava u napregnutom skoku pred napad ili geparda kako proždire oborenu antilopu. Borduru ovog mozaika čine medaljoni sa prikazima riba, vodenih životinja i barskih ptica. Oni okružuju čitav mozaik i čine četvrtu oblast, oblast vode.

Projekat Zapis se može podeliti na prošlost i sadašnjost. Zapis o Gordani C.T. i o spaljenoj biblioteci treba da uvedu prošlost u našu svakodnevicu i da ostave trag u sadašnjosti dok su kreativni odgovori umetnika na četiri oblasti ranohrišćanskog

kosmosa aktuelna sadašnjost. Ovaj projekat je pokrenuo ne samo umetnike već i institucije kulture aktuelizovanjem nekih delova velikog mozaičkog tepiha srpskog kulturnog nasleđa.

Arheolog mr. **Gordana Jeremić**

REČ NA OTVARANJU IZLOŽBE

Poštovane dame i gospodo, čast mi je da vas u ovom divnom ambijentu pozdravim i kažem nekoliko reči o izuzetnom događaju koji nas je okupio u ovolikom broju. Izložba ZAPIS, čiji su idejni tvorci i realizatori gospođa Olivera Gavrić Pavić i članovi umetničke grupe AMETIST, osnovane pre pet godina s jasnim ciljem prezentovanja i promovisanja vrhunskih dometa savremene, antičke i ranovizantijske mozaičke umetnosti našeg podneblja, predstavlja 19. izložbu, kao i treći projekat ove grupe umetnika. Projekat, kao i njegova kruna u vidu ove izložbe, nose višeznačan i simboličan naziv ZAPIS, posvećen uspomeni na rad i dostignuća Gordane Cvetković Tomašević.

ZAPIS je TRAG, trag u vremenu, prostoru, trag u kamenu, na papiru, u pepelu ili zgarištu, u antičkom i recentnom štu, to je trag u simbolu, trag prošlog u sadašnjem. Grupa AMETIST je krenula TRAGOM ZAPISA jedne od najznačajnijih figura domaće i evropske istorije mozaičke umetnosti, doktora Gordane Cvetković-Tomašević (1928–2003), koja je strpljivo i minuciozno pratila TRAGOVE, za nas anonimnih, ali po dometima velikih umetnika-mozaičara perioda antike i rane Vizantije. Upravo ovaj ZAPIS je posvećen terenskom i naučnom radu Gordane Cvetković-Tomašević, sa fokusom na njena dva izuzetno važna segmenta, koji predstavljaju tačku susticanja i preplitanja prošlosti i sadašnjosti, na singidunumski mozaik i mozaik iz Velike bazilike u Herakleji Linkestis.

Pre gotovo trideset godina, na Kosančićevom vencu broj 12–16, otkrivajući naslage sloja rušenja Narodne biblioteke, stradale u savezničkom bombardovanju 1941. godine, sa zgarištem neprocenjivog bibliotečkog fonda, Gordana Cvetković-Tomašević je otkrila ostatke antičke građevine sredine 2.–kraja 2.–početka 3. veka naše ere, dekorisane podnim mozaicima, koji predstavljaju jedinstven nalaz i jedini TRAG mozaičke umetnosti i boravka i mozaičara na tlu Singidunuma. To je trag u PROSTORU, promišljeno izabranom da podseća na ZAPIS koji su nam ostavili ovi mozaičari, kao i na ZAPIS Gordane Cvetković-Tomašević, koja se temeljno bavila njima.

Osim rekonstrukcije crteža i "čitanja rukopisa", odnosno prepoznavanje stila i radioničkog porekla umetnika singidunumskog mozaika, Gordana Cvetković-Tomašević se bavila i složenim ikonografskim sadržajima na ranohrišćanskim mozaicima 4.–6. veka naše ere, sledeći TRAG nepoznatih umetnika i njihovih radionica, koji su ideje o osnovnim hrišćanskim kosmološkim principima pretvarali u ZAPIS kamenih i staklenih kockica u malteru. U tom smislu mozaik nartekse Velike bazilike u Herakleji Linkestis kod Bitolja bio je ključ kojim je Gordana Cvetković-Tomašević otvorila vrata i obasjala čitav svet simbola koji patvore kosmos, predstavljen na još preko 100 ranohrišćanskih mozaika iz centralnobalkanskih provincija, današnjih oblasti Srbije, Makedonije, Severne Grčke i Severne Albanije, koje su u kulturološkom kontekstu predstavljale jedinstvenu celinu, o čemu je temeljno, kompetentno i veoma nadahnuto u više mahova pisala. Prema sopstvenom priznanju autora, do otkrića heraklejskog mozaika 1964. godine, kockice mozaika ranohrišćanskih kosmoloških simbola nisu mogle biti konačno složene u celinu, tek sa ovim otkrićem vasseljena je dobila svoj jasan obris. Puki pojedinačni i grupni motivi, razasuti po brojnim mozaičkim

podovima i zidovima sakralnih građevina, u bogatstvu oblika i boja zaživeli su u jednoj jedinstvenoj organskoj celini, punoj smisla i poruka, koje nam je Gordana Cvetković-Tomašević približila.

Prema tumačenju Gordane Cvetković-Tomašević, kosmos, u doba ranog hrišćanstva sastojao se od 4 domena: neba-carstva nebesa, nedokučivog i apstraktnog; raja-paradeisos, zemlje i voda koje sve opasuju.

Osnovna ideja postavke izložbe bazirana je upravo na ova 4 principa hrišćanskog univerzuma, kojima su se dvadeset i jedan savremeni umetnik bavili u tehnikama mozaika i crteža na papiru, čija se dela nalaze večeras pred nama. Paralela između savremenih umetnika i tvoraca ranovizantijskih kosmoloških mozaika ima više, jedna od njih je praćenje TRAGA u prošlosti.

Ranovizantijski mozaičari su bili na izvoristu paganske mozaičke umetnosti starijih epoha, imali su ZAPISE svojih prethodnika, njihovo viđenje univerzuma, svedenog na SIMBOLE utkane u celinu. Poruka tih simbola, kao i njihova forma možda su ostali isti, ali su ranohrišćanski mozaičari njima dali svoje viđenje, u skladu sa novim učenjima, načelima i duhom svoga vremena. Sa druge strane, savremeni umetnici, takođe su pred sobom imali polazište u ZAPISIMA svojih prethodnika od pre 15 i više vekova, ali su na svojstven način, u traganju za kosmološkim principima, zaronili su u sfere prošlosti i sopstvena sazvučja i poetike i stvorili 21 ZAPIS, osobenog stila i transparentne ili naznačujuće kosmološke simbolike, koji pridodajemo ZAPISIMA i TRAGOVIMA, koje je sledila u svom radu i za sobom osta vila Gordana Cvetković-Tomašević.